

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی ، گروه مردم شناسی
پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: مردم شناسی

عنوان :

تحلیل مردم شناختی آئینها و مراسم در زیارتگاه‌های زرتشتیان ایران
(مورد مطالعه استان یزد)

استاد راهنما

دکتر حمیدرضا کریمی درمنی

استاد مشاور

دکتر مصطفی اکبریان

پژوهشگر

پژمان مددی

زمستان ۱۳۹۰

تقدیم به

مادر عزیزم که همیشه مرا در رسیدن به تکامل و تعالی حمایت کرد
تقدیم به پدر عزیزم که همیشه با راهنمایی خود منجی و هدایت گر
من بود

و تقدیم به خواهران و برادر عزیزم که همیشه مشوق ، راهنما و یاورم
در فراز و نشیب های زندگی بودند.

شمایی که بهترین لحظات زندگیتان را در راه رسیدن به تکامل و تعالی
من صرف نمودید و ثانیه های عمرتان را نردبان رشد و ترقی من قرار
دادید، دستان مهربانتان را بوسیده و بر دو دیده منت می گذارم و ایزد
یکتا را به لطف داشتن عزیزانی چون شما از عمق جان سپاسگزارم.

تشکر و قدردانی

سپاس آنکه خلق کرد هستی را، ز رحمت بی انتهای خویش تا انسان در قدوم خلقتش به پهنای گستره ای به بزرگی جهان خیمه زند و به او عقل داد تا عظمت خلقت را دریابد.

اکنون که در سایه لطف و عنایت پروردگار مهربان توانستم مرحله دیگری از تحصیلات خود را با موفقیت به اتمام برسانم، به رسم ادب و سنت حسنه سپاس، لازم می دانم از تمام کسانی که در این مدت، بنده حقیر را مورد لطف خود قرار داده اند، تشکر کرده و از خداوند بزرگ سلامتی و موفقیت روز افزون برایشان آرزو مندم، مشخصاً از استاد محترم راهنما، دکتر کریمی درمنی. استاد محترم مشاور، دکتر اکبریانی نهایت قدردانی و امتنان را دارم.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب **پژمان مددی** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۸۰۶۴۹۷۳۰۰۰ در رشته مردم شناسی در تاریخ ۹۰/۱۱/۳۰ از پایان نامه خود تحت عنوان " **تحلیل مردم شناختی آئینها و مراسم در زیارتگاه های زرتشتیان ایران (مورد مطالعه استان یزد)** " با کسب نمره ۱۷/۵ و **درجه بسیارخوب** دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم :

- ۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه ، کتاب ، مقاله و ...) استفاده نموده ام ، مطابق رویه های موجود ، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
- ۲- این پایان نامه قبلا برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح ، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است .
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل ، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب ، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم ، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود ، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت .

نام و نام خانوادگی : **پژمان مددی**
تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ: ۹۰/۱۱/۳۰

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای پژمان مددی از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره ۱۷ به حروف **هفده و نیم** و با درجه **بسیار خوب** مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
	فصل اول: کلیات طرح
۲	مقدمه
	۱-۱ بیان مسئله ۴
۵	۲-۱ اهداف تحقیق
۶	۳-۱ ضرورت و اهمیت تحقیق
۷	۴-۱ سؤالات تحقیق
۷	۵-۱ انگیزه تحقیق
۸	۶-۱ مشکلات تحقیق
۹	۷-۱ مفاهیم و تعاریف عملیاتی
۱۲	۸-۱ روش تحقیق
۱۲	۹-۱ محیط و قلمرو تحقیق
۱۲	۱۰-۱ چهارچوب نظری
	فصل دوم: مطالعات نظری
۲۵	مقدمه
۲۶	۱-۲ مرور متون مطالعاتی
	فصل سوم: روش شناسایی تحقیق (متدولوژی)
۳۲	مقدمه
۳۳	۱-۳ روش تحقیق
۳۳	۲-۳ ابزار تحقیق
۳۴	۳-۳ جامعه پژوهش
۳۵	۴-۳ موقعیت جغرافیایی استان یزد
۳۶	۱-۴-۳ موقعیت طبیعی استان یزد
۳۶	۲-۴-۳ موقعیت اقلیمی استان یزد
۳۷	۳-۴-۳ نژاد مردم یزد
۳۸	۴-۴-۳ زبان مردم یزد
۳۸	۵-۴-۳ دین مردم یزد
۳۹	۶-۴-۳ یزد در گذر زمان
۳۹	۱-۶-۴-۳ یزد در دوره‌های پیش از اسلام
۴۱	۲-۶-۴-۳ یزد در دوره‌های بعد از اسلام
۴۲	۷-۴-۳ ساخت شهر یزد
	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق
۴۶	مقدمه
۵۰	۱-۴ فرهنگ زرتشتیان یزد
۵۴	۱-۱-۴ پایبندی چندین هزار ساله به آئین نیاکان
۵۶	۲-۴ تاریخچه و سیر تحولات آئین زرتشت
۵۶	۱-۲-۴ زندگی‌نامه زرتشت
۵۹	۲-۲-۴ زادگاه و محل ظهور زرتشت

۶۱ ۳-۲-۴ فراز و فرودهای آئین زرتشت
۶۴ ۳-۴ اعتقادات
۶۴ ۱-۳-۴ اوستا، کتاب دینی زرتشتیان
۶۶ ۲-۳-۴ یسن
 ۳-۳-۴ ویسپرد
۶۶ ۴-۳-۴ یشتها
 ۵-۳-۴ ونیداد
۶۷ ۶-۳-۴ خرده اوستا
۶۸ ۷-۳-۴ مراحل ششگانه آفرینش
۷۰ ۸-۳-۴ مشی و مشیانه
۷۱ ۹-۳-۴ حماسه انسان
 ۱۰-۳-۴ بهشت ۷۱
۷۱ ۱۱-۳-۴ طبقات بهشت
 ۱۲-۳-۴ دوزخ ۷۲
۷۲ ۱۳-۳-۴ همیستان (عالم برزخ)
۷۲ ۱۴-۳-۴ فراشکرت (نوگری جهان)
۷۳ ۱۵-۳-۴ رستاخیز
۷۳ ۱۶-۳-۴ پل چینوت (پل صراط)
۷۴ ۱۷-۳-۴ فروهر
۷۷ ۱۸-۳-۴ نام جشن‌ها و روز برگزاری (مطابق با سالنمای اوستایی)
۷۸ ۱۹-۳-۴ نام سی روز زرتشتی
۸۱ ۴-۴ نماز زرتشتیان و آداب مربوط به آن
۸۱ ۱-۴-۴ واژه نماز
۸۱ ۲-۴-۴ شکل وضو و تیمم
۸۲ ۳-۴-۴ چگونگی نماز و قبله
۸۳ ۴-۴-۴ شرایط نماز
۸۳ ۵-۴-۴ عوامل ناپاک در دین زرتشت
۸۴ ۶-۴-۴ روزه در دین زرتشت (روزهای نبر)
۸۵ ۷-۴-۴ آیین سدره پوشی (نشانه‌های باطنی و ظاهری یک زرتشتی)
۸۶ ۸-۴-۴ سدره
۸۷ ۹-۴-۴ کشتی
۸۸ ۱۰-۴-۴ مراسم سدره پوشی در یزد
۹۰ ۱۱-۴-۴ انواع غذاهای مذهبی و ملی زرتشتیان یزد
۹۰ ۱-۱۱-۴-۴ حلوا
۹۱ ۲-۱۱-۴-۴ کماج ساده
۹۲ ۳-۱۱-۴-۴ سیرک (سورک)
۹۳ ۵-۴-۴ علل پیدایش پیرانگه‌های زرتشتی در یزد
۹۷ ۱-۵-۴ پیر سبز یا چک چک
۱۰۴ ۱-۱-۵-۴ آب انبارهای مسیر نیایشگاه چک چک
۱۰۴ ۲-۱-۵-۴ آب انبار در محوطه نیایشگاه چک چک

۱۰۵ ۳-۱-۵-۴ زیارت نامه پیر سبز ۱
۱۰۸ ۴-۱-۵-۴ زیارت نامه پیر سبز ۲
۱۱۰ ۲-۵-۴ زیارت پیر سبز و ستی پیر در گذشته
۱۱۳ ۳-۵-۴ پیر نارکی
۱۱۶ ۱-۳-۵-۴ قدمت نیایشگاه پیر نارکی
۱۱۷ ۲-۳-۵-۴ آثار و بناهای موجود در پیر نارکی
۱۱۹ ۳-۳-۵-۴ آب انبار پیر نارکی
۱۱۹ ۴-۳-۵-۴ راه قدیمی و مسیر قدیمی و متروکه در پیر نارکی
۱۲۰ ۵-۳-۵-۴ کیفیت انجام برخی مراسم مذهبی در پیر نارکی
۱۲۱ ۴-۵-۴ پیر بانو یا پارس بانو
۱۲۸ ۱-۴-۵-۴ عناصر معماری وابسته به زیارتگاه پارس بانو
۱۳۱ ۲-۴-۵-۴ زیارت نامه پیرپارس بانو
۱۳۲ ۳-۴-۵-۴ زیارت نامه پیر پارس بانو « سروده رستم بلیوانی »
۱۳۳ ۵-۵-۴ پیرنارستانه
۱۳۵ ۱-۵-۵-۴ انجام مراسم مذهبی در پیر نارستانه
۱۳۶ ۲-۵-۵-۴ عناصر معماری در پیر نارستانه
۱۳۶ ۳-۵-۵-۴ خپله‌ها
۱۳۶ ۴-۵-۵-۴ متن کتیبه سنگی خپله مقابل نیایشگاه پیر نارستانه
۱۳۷ ۵-۵-۵-۴ آب انبار
۱۳۸ ۶-۵-۵-۴ بوکن
۱۳۹ ۷-۵-۵-۴ کیفیت معماری نیایشگاه پیرنارستانه
۱۴۰ ۶-۵-۴ پیر هریشت
۱۴۴ ۷-۵-۴ آثار معماری در پیرامون نیایشگاه پیر هریشت
۱۴۵ ۸-۵-۴ قلعه هستبندان
۱۴۶ ۹-۵-۴ پیران دیگر زرتشتی
۱۴۸ ۱۰-۵-۴ مراسم نیایش گاه شاه و رهرام ایزد
۱۵۱ ۱۱-۵-۴ پیرمهر ایزد
۱۵۲ ۱۲-۵-۴ پیر چراغ
 ۶-۴ تقدس آتش ۱۵۲
۱۵۶ ۱-۶-۴ سبب توجه زرتشتیان به نور و فروغ
۱۵۸ ۲-۶-۴ آتش نماد راستی و پاکی و زندگی
۱۶۱ ۳-۶-۴ آتش عنصری مفید
۱۶۴ ۴-۶-۴ دلایل تقدس آتش در فرهنگ زرتشتیان
۱۶۴ ۵-۶-۴ آتش و قبله
	فصل پنجم: نتیجه گیری
۱۶۷ مقدمه
۱۶۹ نتیجه گیری
۱۷۵ واژه نامه
۱۸۶ ضمایم
۱۹۵ منابع

فهرست عکس ها

صفحه	عنوان
۴۳	عکس ۱-۳ آتشکده یزد
۴۴	عکس ۲-۳ آتشکده یزد
۴۴	عکس ۳-۳ سالن ورودی آتشکده
۵۰	عکس ۱-۴ نماد فروهر
۶۴	عکس ۲-۴ اوستا
۸۰	عکس ۳-۴ آتشکده یزد، تابلوی اسامی روزها
۹۱	عکس ۴-۴ حلوا
۹۲	عکس ۵-۴ کماج
۹۷	عکس ۶-۴ نمای بیرونی پیر سبز
۹۸	عکس ۷-۴ نمای درونی پیر سبز
۹۹	عکس ۸-۴ زرتشتیان در حال نیایش
۱۰۰	عکس ۹-۴ محل شکاف کوه و محل بر افروختن آتش
۱۰۱	عکس ۱۰-۴ نیایش زنان زرتشتی
۱۱۰	عکس ۱۱-۴ زیارت سنی پیر
۱۱۱	عکس ۱۲-۴ چاه و آتش سنی پیر
۱۱۲	عکس ۱۳-۴ آتشدان سنی پیر
۱۱۳	عکس ۱۴-۴ نمای بیرونی پیر نارکی
۱۱۴	عکس ۱۵-۴ خيله
۱۱۵	عکس ۱۶-۴ نمای بیرونی پیر نارکی
۱۱۶	عکس ۱۷-۴ خروجی نیایشگاه نارکی
۱۱۷	عکس ۱۸-۴ عکس هوایی پیر نارکی
۱۱۸	عکس ۱۹-۴ نمای بیرونی پیر نارکی
۱۲۰	عکس ۲۰-۴ مسیر پیر نارکی
۱۲۱	عکس ۲۱-۴ گنبد نیایشگاه پیر بانو
۱۲۲	عکس ۲۲-۴ ورودی مزار پیر بانو
۱۲۳	عکس ۲۳-۴ دخمه مردگان زرتشتیان
۱۲۳	عکس ۲۴-۴ خيله های زائرین
۱۲۴	عکس ۲۵-۴ خيله های زائرین
۱۲۵	عکس ۲۶-۴ پیر بانو ، پارس بانو
۱۲۵	عکس ۲۷-۴ زائرین پیر بانو
۱۲۶	عکس ۲۸-۴ خیابان منتهی به زیارتگاه
۱۲۷	عکس ۲۹-۴ سنگ نوشته های حکاکی شده
۱۲۸	عکس ۳۰-۴ زائرین در زیارتگاه پارس بانو
۱۲۹	عکس ۳۱-۴ گنبد زیارتگاه پارس بانو
۱۳۳	عکس ۳۲-۴ زیارتگاه پیر نارستانه
۱۳۵	عکس ۳۳-۴ پیر نارستانه
۱۳۹	عکس ۳۴-۴ معماری نیایشگاه پیر نارستانه
۱۴۰	عکس ۳۵-۴ نمای بیرونی نیایشگاه

- عکس ۳۶-۴ ورودی نیایشگاه پیر هریشث ۱۴۱
- عکس ۳۷-۴ مزار پیر هریشث ۱۴۲
- عکس ۳۸-۴ پیر هریشث ۱۴۳
- عکس ۳۹-۴ محل بر افروختن آتش و عود ۱۴۵
- عکس ۴۰-۴ نیایشگاه شاه ورهرام ایزد ۱۴۸
- عکس ۴۱-۴ ایزد آتش ۱۶۵

چکیده

در تحلیل مردم‌شناختی آئین‌ها و مراسم در زیارتگاه‌های زرتشتیان ایران، سبب می‌شود تا راز ماندگاری و بقاء آن‌ها مورد بررسی قرار گیرد و در خلال آن به تغییرات و تحولاتی که در طی زمان بر آن عارض شده است، توجه دارد. در این رساله سعی بر آن شد تا این مهم تحقق پیدا کند و از طرفی به نقش اجرا کنندگان این آیین‌ها اشاره شد. چرا که یکی از مهمترین دلایل ثبات و ماندگاری این گونه مراسم، وجود اجرا کنندگان آن می‌باشد، که هم به اجرای آن، به دوام و بقای آن کمک می‌شود و هم از این طریق انتقال فرهنگی به نسل‌های آینده صورت می‌گیرد، که این مساله بسیار مهمی است که نمی‌توان به سادگی از آن گذشت، فرهنگ یک سرزمین بخش زنده تاریخ آن سرزمین است که هر چه بالنده‌تر و با شکوه‌تر باشد غنای تمدنی خود را نشان می‌دهد و از این حیث آن ملت می‌تواند همواره سرفراز و پاینده باشد.

روش این پژوهش، روش اسنادی و میدانی است. روش پژوهشگر در مردم‌شناسی روشی ژرفانگر است. به این دلیل در این پژوهش روش مذکور مورد استفاده قرار گرفته که به موجب آن جامعه خاصی که از وسعت و قلمروی محدود و مشخص برخوردار است، به طور عمیق و به تفصیل مورد مشاهده و مطالعه قرار گیرد. ابزار مورد استفاده در این پژوهش دوربین عکاسی و ضبط صوت بوده است. چهارچوب نظری مورد استفاده در این پژوهش روش کارکردگرایی و همبستگی اجتماعی اسپنسر و دورکیم، مکتب اشاعه فرهنگی و کنش متقابل نمادین جرج هربرت مید است. با تحلیل مردم‌شناختی آئین‌ها و مراسم زیارتگاه‌های زرتشتیان ایران نتیجه پژوهش آن است که با برگزاری مراسم، افراد به زنده نگه داشتن آن اقدام می‌کنند و باور دارند که گذشتگان و نیاکان این امانت سنگین را به دوش آنها نهاده‌اند و وظیفه آن‌ها حفظ و حراست از آن و انتقال آن به نسل‌های آینده می‌باشد. چرا که یک فرهنگ تا زمانی زنده و پویا است که افراد درون آن به ارزش‌های فرهنگی بها می‌دهند و برای آن احترام قایلند.

فصل اول

کلیات طرح

مقدمه

ایران از دیر باز مکان زیست انسان با آراء و عقاید و دیدگاههای گوناگون بوده است چه آن زمان قبل از ورود آریائیها اقوامی چون کاسها - اوراتوها - شهر سوخته‌ای‌ها - بابل‌ها و ... و چه پس از حضور آنها و قومیتها و شعب و فرقه گوناگون و پراکنده شدن آنان در پهنه فلات ایران. مادها، پارسها، پارتها و ... همگی در اینجا زندگی کرده‌اند و به هم وابسته شده‌اند و از هم تأثیر پذیرفته‌اند و جمع آنان ایرانی را که اکنون ما وارث آنیم را ساخته‌اند.

اگرچه تفاوت‌های قومی اغلب با تفاوت‌های مذهبی نیز همراه بوده است ولی کمتر در طول این تاریخ طولانی می‌توان رنگ جنگ مذهبی را مشاهده کرد و آن چه که بوده تسامح و تساهل مذهب و ادیان بوده است در کنار هم و اگر کوروش بنیان‌گذار امپراطوری ایران زمین است هموست که یهودیان را ارج می‌نهد به یاریشان می‌شتابد و به آنان مدد می‌رساند از بند رهایشان می‌نماید و به سرزمین خودشان رهنمودشان می‌شود. و اگر مسیح در عصر ساسانی معتقد به زردتشت ظهور می‌کند اولین نقطه‌ای که با آغوش باز از فرستادگانش و حواریونش استقبال می‌شود و دین محبت با آزادی به ابراز عقیده می‌پردازد باز اینجاست. و از همین جاست که ایرانیان با طیب خاطر اسلام را پذیرا می‌شوند و همه‌گیری آن بدون مقاومت صورت می‌پذیرد و آنگاه که عده‌ای برای پاسداشت آیین تاریخی خود و حفاظت از آن اصرار می‌ورزند آزاد گذاشته می‌شوند تا هر آنچه را که می‌پسندند و بدان علاقه دارند حفظ نمایند. عده‌ای راه سفر را در پیش می‌گیرند و جمعی از این جمعیت اقلیت در نقاط مرکزی ایران سکونت می‌کنند و تاریخ گواهی می‌دهد که از بسیاری نقاط دیگر هم به اینجا کوچ می‌نمایند و ساکن می‌شوند و یزد از نقاط بسیار مهم از این جهت است که از دیرباز اقلیت زرتشتی را در خود جای داده است. و در کنار جمع مسلمین به زندگی خود با عقاید و آراء و اندیشه‌ها ادامه داده‌اند و هیچ‌گاه موردی ذکر نشده که نشان از تزاخم به همدیگر و یا هجمه‌ای از یکی به دیگری باشد. تأثیر و تأثرات این دو به هم غیر قابل انکار است. بسیاری از آداب و رسوم زرتشتی در رفتارها و آداب مسلمانان به خوبی قابل مشاهده است بسیاری از انگاره‌های اسطوره‌ای و قومی (که البته در هر دو مشترک است) در رفتارها و آیین‌های مربوط به مسلمانان وجود دارد. حتی بسیاری از مراکز مذهبی مشترک وجود دارد که هر دو در آن حاضر می‌شوند و ذکر و راز و نیاز می‌پردازند. بسیار نقاط است که مسلمانان به نام امامزاده می‌شناسند و زرتشتیان آن را پیر می‌دانند و البته هر دو به آن احترام فوق‌العاده می‌گذارند. اما بسیاری از رفتارهای اجتماعی - مذهبی از آن زرتشتیان و خاص آنان است که از دیرباز در بین آنها وجود داشته است و نیز بسیار نقاط ویژه وجود دارند که خاص آنان است برای حضور و اجرای مراسم و برپایی آیین‌ها و همین گونه است آداب و رسومی که همچنان از دل تاریخ تا کنون ادامه داشته و توسط آنان رعایت می‌شد. و از این روست که برای بسیاری از ایران شناسان و تاریخ پژوهان و اهل تحقیق جذابیت‌های فراوان دارند و برای اغلب قریب به اتفاق گردشگران نشانه ایران پیش از اسلامند.

لباس، مسکن، غذا و چگونگی مراسم مرگ یا ازدواج و بسیار دیگر همه و همه واجد ارزشهایی است که هر قوم و ملتی بر مبنای آن بازشناسی می‌شوند ارزش گذاری می‌گردند و یا مورد تقلید قرار می‌گیرند و مبنای قضاوت دیگران را فراهم می‌سازند.

زرتشتیان یزد فارغ از این که چگونه در این جا ساکن شده‌اند و تحت تأثیر چه عواملی قرار گرفته‌اند و چگونگی تعامل آنها با پیرامون خود، شرایطی را فراهم کرده‌اند که توجه بسیاری از افراد را به خود جلب نموده‌اند. بررسی چگونگی زندگی و معیشت و همجواری و آداب و رسوم آنها از این جهت که مطالعات مردم شناختی و جامعه شناختی را طلب می‌نماید کاری بس دشوار است و این دشواری وقتی در خصوص جمعی باشد که دائماً تلاش می‌کند تا خود را و دستاوردهایش را حفظ کند چند برابر می‌شود. و امیدواریم در آینده شرایط لازم برای مطالعه این گونه در باب اقلیت‌های دیگر چون کلیمیان و مسیحیان فراهم آید.

انسان موجودی اجتماعی است و زندگی انسانها بدون اجتماع معنا پیدا نمی‌کند. انسانها به صورت غریزی میل به زندگی جمعی دارند و از طریق اجتماعات خویش می‌توانند نیازهای مهم خود را برطرف کنند و زمانی این اجتماعات شکل می‌گیرد که افراد دارای مشترکاتی باشند که یکی از آنها فرهنگ است. در واقع فرهنگ را می‌توان همان روابط درون ذهنی مشترک نیز نامید.

در درون یک فرهنگ، معانی ذهنی مشترک و ارزشهای مشترک و هنجارهای مشترک شکل می‌گیرد. بخشی از فرهنگها شامل مراسم و مناسک و آیینها می‌باشد. که سبب وحدت و انسجام گروه می‌شود. چرا که در اجرای آن افرادی حضور دارند که دارای وجدان جمعی مشترک هستند و بین آنها نوعی همبستگی وجود دارد. زمانی که مردم در حال برگزاری آیین خاصی بر می‌آیند و در حقیقت کار ارزشی انجام می‌دهند. ارزشی که با گذشت زمان کم رنگ نمی‌شود و اگر دچار تغییر شود به صورت جزئی است و به کل آسیبی نمی‌رساند.

یکی از عواملی که سبب از بین رفتن یک آیین و رسم می‌شود؛ برگزارکنندگان آن هستند. یعنی کسانی که خود را مسئول اجرای مراسم و مناسک می‌دانند و آن را به نحو احسن اجرا می‌کنند در واقع اجراکنندگان آیینها نقش بسیار مهمی در تداوم آیین دارند. زنان به عنوان عنصری مهم در برگزاری آیینها و مراسم زیارتی همواره مورد توجه بوده‌اند. شاید اگر زنان را روزی از اجرای مراسم و آیینها حذف کنیم، دیگر آنچنان که باید برگزار نخواهد شد و بخش اعظمی از فرهنگ به دست فراموشی سپرده خواهد شد. شاید بدون آنها این گونه مراسم و آیینها معنا و مفهومی نداشته باشد و بخش عمده فرهنگ هر جامعه‌ای به صورت شفاهی و از طریق زنان آن جامعه منتقل می‌شود و نسلهای آینده را برای شکوفایی فرهنگ سرزمینشان پرورش می‌دهند تا آنها نیز ارزشهای فرهنگی را بشناسند و به آن احترام بگذارند.

از سوئی دیگر در فرهنگ ایرانی واژه زن و زندگی و زمین از ریشه زامیاد به معنی زاینده بوده و زنان نور خانه و کدبانو شناخته می‌شوند. در حالی که واژه مرد از ریشه مرته یا مرده است و هر مرد وقتی به درجه‌ای از بلوغ فکری و انسانی رسید و مرد شد. می‌پذیرد که به درجه مینوی جاودانگی و بيمرگی رسیده و از آن پس بایستی بدون ترس از مرگ در راه حفظ کيان فردی و خانوادگی و ملی و انسانی خویش به پیش رود. بر اساس این باور انسانی زرتشتیان شهید شدن مرد را از روی وظیفه می‌شناسند، در حالی که شهادت بانوانی که در راه حفظ کيان فردی و دینی و ملی خویش وظایف مردان را به عهده می‌گیرند و جان خویش را در راه آرمانی مقدس از دست می‌دادند اهمیت بیشتری پیدا می‌کرده است. بنا بر سنت اکثر (پیران) زرتشتیان برای بزرگداشت از جان گذشتگی زنان پارسا و شایسته و فداکار بنا شده است تا آرمان ایشان بزرگداشت و گرامی داشته شود. تاریخ ایران و دانش ایران شناسی ثابت کرده است که نه تنها پیر سبز و هرشیت و غیره، بر حق بوده و هست بلکه کنار هر چشمه‌ساری که در ایران و آن هم در ایرانی به گستره باستان که پنج برابر ایران کنونی بوده است پیر سبزی وجود دارد که بانویی پاک سرشت از دست دیوان دمنش فرار کرده و در سخت‌ترین شرایط و بدترین حالت جسمی و روانی با فدا کردن جان خود به جاودانگی رسیده است. و زرتشتیان با مراجعه به این چنین مکان‌هایی که به راستی و از روی دانش و آگاهی کامل، از سپنته (مقدس) ترین مکان‌های جهان است که بار مینوی بالایی داشته و نیروبخش و نیکی افزا بوده و سبب هم‌آزوری و همبستگی گشته و فرهنگی بسیار پویا و شایسته در بر دارد. ارزشهای تاریخی و شایسته دینی و فرهنگی خود را پاس می‌دارند. هم میهنان یزدی ما نیز به این مکانها ارج می‌نهند و در هر زمان که فرصت کنند برای زیارت به این مکانهای مقدس می‌روند. این همبستگی همیشه بین زرتشتیان و مسلمانان وجود داشته است که بسیار ارجمند است و باید بیش از پیش گرامی داشته شود (موبد خورشیدیان، ۱۳۸۷: ۱۲۳-۱۲۲).

۱-۲ اهداف تحقیق

- ۱) بررسی و شناخت مراسم و آیین‌های در زیارتگاه‌های زرتشتیان ایران (مورد مطالعه استان یزد)
- ۲) دستیابی به درکی درست از کارکردهای فرهنگی این آیینها
- ۳) بررسی کارکردهای گذشته و حال آیینها در زیارتگاهها و نحوه برگزاری آنها
- ۴) تعریفی از نقش و جایگاه زن در جوامع زرتشتیان
- ۵) بررسی نقش زنان و مردان در برگزاری آیینها و مراسم در زیارتگاهها و پایبندی آنها به این گونه مراسم
- ۶) آشنایی با یکی از کارکردهای مهم آیینها و مراسم در زیارتگاهها، که همان حفظ و انسجام فرهنگی است

۷) بیان نمادهایی که در این آئین‌ها و مراسم وجود دارد.

۸) بررسی علل پایداری و ماندگاری این آئین‌ها و مراسم در زیارتگاه‌ها و نقش زنان و مردان زرتشتی در ماندگاری آن

۱-۳ ضرورت و اهمیت تحقیق

«آنجا که انسان جنبه‌های مختلف فرهنگ جوامع بشری را بررسی می‌کند و باریکترین و ظریفترین مسائل فرهنگی جوامع ابتدایی و غیر ابتدایی را می‌شناسد پلی بین آنچه که امروز وجود دارد و آنچه که دیروز بوده است برقرار می‌سازد و محقق را از کشف راز پیدایش حیات اجتماعی خویش سرفراز می‌سازد» (فربد - ۱۳۸۰ - ۱۱).

بخش اعظم فرهنگ هر جامعه‌ای شامل مناسک، مراسم و آئین‌ها می‌باشد که افراد آن جامعه با برگزاری آن، به حفظ و انسجام درون گروهی و همچنین انتقال آن به نسل‌های آینده کمک می‌کنند. در دنیای امروز که افراد هر چه بیشتر به فردگرایی سوق پیدا می‌کنند و روحیه جمعی خویش را مگر در مراسم ملی و آئین‌ها حفظ می‌کنند، پرداخت به این گوشه از فرهنگ و نقش آن در انسجام گروهی یکی از مهمترین وظایف است از خلال همین آئین‌هاست که آدمی می‌تواند اجزاء فرهنگ خویش را کند و کاو کند و به بررسی آن بپردازد.

در این رساله ما به تحلیل مردم شناختی آئین‌ها و مراسم در زیارتگاه‌های زرتشتیان ایران (مورد مطالعه استان یزد) می‌پردازیم و از طرفی نقش زنان به عنوان عامل اصلی برگزار کننده این مراسم مسئله‌ای است که تا به حال بدان پرداخته نشده است، در صورتی که زنان به عنوان، عنصری مهم در برقراری وحدت و انسجام گروهی نقش ایفا می‌کنند.

از موضوع‌های مورد پژوهش در حوزه تحقیقات مردم شناسی یکی علم فرهنگ رفتارهای آئینی - آرمائی مردم در جامعه خرد و کلان است زمانی پژوهش در فرهنگ رفتاری مردم یک جامعه می‌تواند جامع و دقیق باشد که هر رفتار و هر جزء و عنصر فرهنگی در کل فرهنگ جامعه و در پیوند با یکدیگر و در شبکه اجتماعی مردم نگریسته شود و انگیزه پدیداری و تدوام آن رفتار و عنصر فرهنگی و ارزش و کارکردش با عناصر فرهنگی دیگر در جامعه به طور جمعی بررسی و تخصص شود» (بلوکباشی، ۱۳۸۶-۱۱).

۱-۴ سؤالات تحقیق

سؤالات پژوهش در حقیقت درگیری فکری محقق و پژوهشگر در مواجهه با موضوع مورد بررسی است که پاسخ به سؤالات که در بطن تحقیق آورده می‌شود راهگشای رسیدن به اهداف تحقیق می‌باشد.

۱) ضمن بیان کارکردهای آئین‌ها و مراسم در زیارتگاه‌ها این آئین‌ها بیشتر توسط چه کسانی و چگونه به اجرا در می‌آید؟

۲) آئین‌ها و مراسم زیارتگاه‌ها چه نقشی در حفظ و انسجام فرهنگی یک جامعه زرتشتی دارد؟

۳) نقش زنان و مردان در بخش‌های فرهنگی جامعه امروز زرتشتیان در کجا قرار دارد؟

۴) زنان و مردان به عنوان اصلی‌ترین و مهمترین عوامل برگزار کننده آئین‌ها و مراسم در زیارتگاه‌ها چگونه ایفای نقش می‌کنند؟

۱-۵ انگیزه تحقیق

قرن بیستم و بیست و یکم برای بشر دستاوردهای صنعتی زیادی داشته است. ابزار و وسایل و امکانات فراوانی برای او ایجاد کرد تا بیش از گذشته در رفاه و آسایش به سر برد. اما در کنار تمام مزایایی که برای آدمی داشته نمی‌توان از معایب آن چشم‌پوشی کرد. دنیای صنعتی و فرا صنعتی بشر را دچار از خود بیگانگی و از دست دادن هویت کرده است انسان را به انزوا کشانده و روحیه جمعی او را تضعیف کرده است. انسان امروز سعی دارد کمتر با دیگران رابطه برقرار کند و کمتر به فکر دیگران است در گذشته بهانه‌های فراوانی برای شاد بودن انسانها وجود داشت و با کوچکترین واقعه‌ای افراد به گرد هم جمع می‌شدند و به دنبال آگاهی جمعی بودند آیین‌هایی که در گذشته وجود دارد نه تنها به افراد فرصت شادی و سرور می‌داد بلکه وحدت بین آنها را زیاد می‌کرد و انسجام گروهی را حفظ می‌کرد. هر فردی در برگزاری آئین‌ها و مراسم ملی خود را مسئول می‌دانست و سعی داشت وظیفه خود را به نحو احسن انجام دهد. اما امروزه بخش اعظم آئین‌ها و مراسم از بین رفته و آن بخشی

که با بر جا مانده است به نحو گذشته اجرا نمی‌شود، که یکی از آن‌ها برگزاری آئین‌ها و مراسم در زیارتگاه‌های زرتشتیان یزد می‌باشد.

این آئین‌ها و مراسم امروزه نیز اجرا می‌شود. اما کارکردهای مهم آن نسبت به گذشته دچار تغییر و دگرگونی شده است ولی ظاهر و چهره این گونه آئین‌ها همچنان حفظ شده است که می‌توان با نگاهی به آن و بررسی جنبه‌های کارکردی آن به زنده شدن دوباره کارکردهای مثبت آن یاری رساند تمام تلاش این رساله و انگیزه اصلی آن بررسی این مسائل و توجه بیش از پیش به این مقوله است.

۶-۱ مشکلات تحقیق

در ابتدای مطالب عرض کنم که مشکلات در این رساله انحصاراً به پژوهشگر و محقق ارتباط داشته و اگر هم مشکلی در مسیر تحقیق ایجاد گردیده پژوهشگر باید با اندیشه مطلوب و صبر و بردباری که لازمه‌های یک محقق مردم شناس می‌باشد سپری کند و نگذارد که اختلالی در پژوهش ایجاد گردد.

در زمینه موضوع این تحقیق منابع فارسی زیادی وجود داشت ولیکن مطالبی که خلاصه به بحث آئین‌ها و مراسم در زیارتگاه‌های زرتشتیان ایران باشد به صورت کامل موجود نبود، از این لحاظ موضوعی نو و تازه بوده در رساله‌هایی که مورد پژوهش قرار گرفته شده چون بخش اعظم کار کتابخانه‌ای صورت گرفته است یکی از مشکلات تحقیق پراکندگی مطالب موجود در اسناد کتابخانه‌ای بوده است.

افراد زیادی پیرامون آئین‌ها و مراسم زرتشتیان ایران پژوهش و تحقیق کرده‌اند اما در مورد مراسم و آئین‌ها در زیارتگاه‌ها زرتشتیان استان یزد کمتر کسی به پژوهش پرداخته بود در خصوص کار میدانی و صدور مجوز از انجمن زرتشتیان با مشکلات خاصی روبرو شدم.

افرادی که به عنوان مصاحبه شونده انتخاب شده بودند، نهایت همکاری را داشتند. به خصوص سرکار خانم مرادپور که در ادوریان تهران منابع مورد نیاز را در اختیار من قرار داده و سرکار خانم فرودی که در هفته‌نامه امرداد زرتشتیان کمک‌های فراوانی در مورد تصاویر انجام دادن و جناب آقای کاظم نژاد در میراث فرهنگی استان یزد و مقالات و مطالب مؤثری را در اختیار بنده گذاشتند.

۷-۱ مفاهیم و تعاریف عملیاتی

کلمه زرتشت از نظر معنا

واژه «زرتشت» یا «زردشت» یا «زرتشتوا» که در اوستا به صورت «زَرَتَّ»^۱ اوستر آمده است؛ به معنی (دارنده شتر زرد) یا (شتر فرتوت) یا (شتر تندرو)^۲ است. در برخی منابع به معنی (ستاره طلایی) هم آمده است، ستاره = us(h) tra، طلایی = Zara

به نظر می‌رسد که معنی ستاره طلایی صحیح‌تر باشد؛ چون (زرنث) به معنی (درخشان) و (آسترانه) (اشتر) به معنی (ستاره) است (علیپور، ۱۳۸۴: ۲۲).

در پهلوی این کلمه به صورت (زرتشت) یا (زرتوخشت) (zartuxsht) و در فارسی به صورتهای (زارتشت) (زارُشت) (زارُدشت) و ... هم آمده است.

– کارکرد: «واژه کارکرد (از function) در زبان‌های اروپایی در دو معنی ریاضی و بیولوژی به کار گرفته شده است در معنی نخست در فارسی باید به جای function از کلمه‌ی «تابع» استفاده کنیم. در این رویکرد از کارکرد، سه مفهوم اساسی مشاهده می‌شوند که در سایر اشکال کارکردی نیز حضور دارند: (۱) کل، (۲) جزء (۳) رابطه

^۱ – اصل واژه زرتشت، زرد و تستر است (یادداشت به خط مرحوم دهخدا)

^۲ – در این دوران نامها بیشتر بر گرفته از خصوصیات برجسته ستوران بوده است و جزء القاب بزرگان، پهلوانان و دلاوران ایران باستان می‌آمده است.

دومین مفهوم کارکرد: در چارچوب بیولوژی یا زیست‌شناسی. در این مفهوم همچون مورد قبل سه عنصر کل، جزء و رابطه وجود دارند... بنابراین کارکرد در بیولوژی همان رابطه‌ای است که یک اندام یا اندامهای دیگر و با کل زیستی برقرار می‌کند. اما این رابطه یا کارکردی است غایتمند. (فکوهی - ۱۳۸۶ - ۱۵۸)

- فرهنگ: در آثار کهن ایران واژه فرهنگ به معنی ادب و تربیت به کار رفته است که با پسوند «ستان» به صورت فرهنگستان و به معنی دبستان و مکتب آمده است. واژه فرهنگ از دو جزء «فر» و «هنگ» تشکیل شده است. فر به معنی نیروی معنوی، شکوه و عظمت، جلال و درخشندگی است. علاوه بر این «فر» پیشوند است که در این صورت به جای معنی جلو، بالا و پیش می‌نشیند. در اینجا «فر» در معنی پیشوند به کار برده می‌شود. «هنگ» از ریشه اوستایی *thanga* (سنگ به معنی کشیدن، سنگینی، وزن، گروه و کار می‌باشد. معنی ترکیبی این دو واژه بیرون کشیدن و بالا کشیدن است که منظور از آن بیرون کشیدن مجموع دانستی‌ها و نیروها و استعدادها نهفته افراد یک ملت برای پر بار کردن پدیده‌ها و خلاقیت‌های ناشناخته آدمی است (فرید، ۱۳۸۰، ۲۶۲ و ۲۶۳).

- آئین: در لغت‌نامه دهخدا به معنی سیرت و رسم (صراح) عرف و طبع و عادت و ادب، دهار، آئین، سیمه، روش و دیدن، خلق و خصلت، خو، خوی، منش آمده است.

به نظر آلن بیرو: (Alain Biuro) برای نشان دادن رفتارهایی که بر طبق عرف و عادت صورت می‌گیرد به کار می‌رود، لیکن، آئین‌ها و آداب اجتماعی به کاربرد و رعایت عادات و عرف در بُعد مادی نظر دارد. در این مضمون مستقیماً وجدان افرادی که آئین‌ها و آداب اجتماعی را به انجام می‌رسانند مطمح نظر قرار نمی‌گیرد هر چند که از این بُعد نیز به طور کامل غفلت نمی‌شود (توسلی، ۱۳۸۰: ۱۵۲).

زیارتگاه زرتشتیان: در طول تاریخ زرتشتیان مانند پیروان سایر ادیان برای نیایش و ستایش اهورامزدا و انجام مراسم دینی و مذهبی خود به ساختن نیایش‌گاه پرداختند. به مرور نام نیایش‌گاه به زیارتگاه تغییر یافت. نیایش‌گاه‌های به نام «پیر» در استان یزد وجود دارد که معتقدان به آیین زرتشت در روزهای خاصی از سال به این مکان‌ها رفته و به صورت فردی یا گروهی اعمال مذهبی خود را در آنجا انجام می‌دهند از جمله: پیر سبز، پیر هریشت، پیربانو و پیر نارکی.

گروهی معتقدند این زیارتگاه‌ها، نیایش‌گاه‌های مهری (آیینی که قبل از زرتشت در ایران وجود داشته است) بوده که بعدها به زرتشتیان رسیده است و گروهی این مکان‌ها را محل درگذشت کسانی می‌دانند که جانشان را برای دین و میهن داده‌اند و نیز برخی معتقدند این نیایش‌گاه‌ها بهانه‌ای برای تجمع و همبستگی بین زرتشتیان در تمام شهرها و روستاها و نیز محل تبادل نظر در زمینه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، اعتقادی و... بوده است.

ورود به این نیایش‌گاه‌ها همیشه برای نیایش‌کنندگان با آدابی همراه بوده است؛ از جمله مردان می‌بایست با کلاه سفید و زنان با روسری سفید و لباس رنگ روشن و بدون کفش وارد شوند و از هرگونه آلودگی نیز پاک باشند. (رمضانخانی، ۱۳۸۷، ۳۵۱-۳۵۰)

تحلیل مردم‌شناختی: مشاهده جوامع برای شناخت واقعه‌های اجتماعی است، که به ثبت و ضبط این واقعه‌ها پرداخته و آمارهای مربوط را تدوین و برقرار می‌سازد و به انتشار اسناد و مدارک معتبر می‌پردازد سعی مردم‌شناسی باید برکوشی دقیق و کامل استوار باشد. مردم‌شناس باید شم شناخت واقعه‌های اجتماعی و روابط بین آنها و نیز اندازه‌ها و پیوندهایشان را داشته باشد.

در علم مردم‌شناسی ادراک حسی وجود ندارد، زیرا، مردم‌شناسی علم مشاهده و آمار است. (عسکری خانقاه، ۱۳۷۳، ۸۱)

تعریف تایلر از فرهنگ: در سال ۱۸۷۱ در کتاب «فرهنگ ابتدایی» «فرهنگ مجموعه پیچیده‌ایست که شامل معارف، معتقدات، هنرها، صنایع، فنون، اخلاق، قوانین، سنن و بالاخره تمام عادات و رفتار و ضوابطی است که فرد بعنوان عضو جامعه، از جامعه خود فرا می‌گیرد و در برابر آن جامعه وظایف و تعهداتی را برعهده دارد. (روح الامینی، ۱۳۸۲، ۱۷۴)

۸-۱ روش تحقیق

به طور کلی روش عبارت است از مجموعه راه‌ها و تدابیری که برای شناخت حقیقت به کار گرفته می‌شود. و روش تحقیق نیز روشی است که برای بدست آوردن اطلاعات مورد نیاز در یک تحقیق و رسیدن به حقیقت مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در این پژوهش مشاهده همراه با مشارکت و شرکت در جامعه مورد هدف برنامه‌ریزی شده بود و در کنار آنها مطالعه به صورت اسنادی و منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه با افرادی که در اجرای آئین‌ها و مراسم تجارب لازم را داشته.

۹-۱ محیط و قلمرو تحقیق

بنا به عنوان رساله که در مورد زیارتگاه‌های زرتشتیان استان یزد می‌باشد و هدف ما شناخت این آئین و تحلیل مراسم و اجرای آئینها می‌باشد؛ تنها به بخش کوهستانی استان یزد و مکان‌های که زرتشتیان در این زیارتگاه‌ها به اجرای مراسم آئینی می‌پردازند مراجعه کرده و با مشاهده و شرکت در این مراسم با آداب و رسوم این آئین آشنا و تحقیقات را تکمیل می‌کردم.

۱۰-۱ چهارچوب نظری

اوایل قرن بیستم: قرن شکوفایی نظریه‌های مردم‌شناسی می‌باشد. یکی از دستاوردهای مهم این قرن رابطه میان نظریه و زمینه تحقیق بوده است. از آن زمان تا امروز، تحقیقات مردم‌شناسی پیرامون نظریه‌ها شکل گرفته است. در واقع نظریه‌ها، چهارچوب کار تحقیقی می‌باشند و به محقق این امکان را می‌دهد که از خط‌مشی خاصی پیروی کند. با توجه به موضوع این رساله که «تحلیل مردم‌شناختی آئین‌ها و مراسم در زیارتگاه‌های زرتشتیان ایران مورد مطالعه استان یزد می‌باشد در ابتدا قبل از هر گونه تحقیق و تفحص در رابطه با زرتشتیان ایران، باید شناختی از دین زرتشت داشته باشیم. برای این منظور باید از مردم‌شناسی اعتقادات دینی و نظریات گوناگون در این زمینه کمک بگیریم. از آنجائیکه دین زرتشت نگرشی مثبت و امیدوار کننده‌ای نسبت به جهان هستی و انسان دارد و هدف نهایی آن ایجاد همبستگی میان انسانها می‌باشد لذا ابتدا نگاهی به نظریه «دین و همبستگی» از دیدگاه دورکیم می‌اندازیم و در آخر نیز نگاهی به دیدگاه‌های اندیشمندانی چون دکتر تنهائی، ژان وارن، دکتر شریعتی و هاشم رضی در رابطه با دین زرتشت می‌اندازیم. و ادامه نظریه‌های دورکیم و دیدگاه جرج هربرت مید را بررسی می‌کنیم.

۱) دین و همبستگی از دیدگاه دورکیم

از زمان دورکیم تا به امروز بسیاری از مؤلفان نظر او را مبنی بر این که «کارکرد اجتماعی» دین هدایت و حفظ حیات و جریان جامعه است را مورد تأیید قرار داده‌اند.

این مؤلفان معتقدند که دین در پیوند دادن میان اعضاء جامعه و همبستگی اجتماعی کارکرد مثبتی دارد (توسلی، ۱۳۸۰: ۱۳۰).

دورکیم در مطالعات دین در اجتماعات کوچک نیز پیشگام بوده که بوسیله مردم‌شناسان اجتماعی تحلیل شده است. وی بر این باور بود که امور دینی مظهر یا «نمادهای» جامعه به شمار می‌روند و تقدس آنها ناشی از قدرت جامعه به مثابه کل و تمامیتی است که بر هر عضو اعمال می‌کند و کارکردشان این است که همبستگی اجتماعی را حفظ و تحکیم بخشد (توسلی، ۱۳۸۰: ۱۲۴).

تأثیر اندیشه دورکیم در مردم‌شناسی اعتقادات دینی خاصه در جوامع ابتدائی بسیار قابل توجه است. این مطالعات بر پایه تجربه و تحقیق در بین اقوام ابتدائی توسط کسانی صورت گرفته که در بین اقوام زندگی کرده زبان این مردم را فرا گرفته‌اند و کوشیده‌اند که از نزدیک به مشاهده مستقیم رفتار آنها بپردازند. به عقیده دورکیم ارتباط انسان با نیروهای طبیعی هیچگونه اثر مذهبی به همراه ندارد مگر در این حد که موضوعات طبیعی مشترک و مهم مورد توجه عموم‌اند و اعضاء جامعه را به هم پیوند داده یا به صورت نمادین نقشی را به عهده دارند. دورکیم در تعریف دین می‌گوید.

«تمام اعتقادات مذهبی شناخته شده اعم از ساده و مرکب از یک ماهیت مشترک برخوردارند، بدین معنا که جملگی فرض می‌کنند که تمام امور حقیقی و یا خیالی که انسانها به تصور در می‌آورند از دو طبقه و یا دو جنس مخالف تشکیل شده، طبقات و یا اجناس که به طور کلی با دو واژه «مقدس» و یا «نامقدس» خوانده می‌شود» (ویلهم، ۱۳۷۷: ۱۸).

به اعتقاد دورکیم دین عبارت است از یک نظام مشترک و الزام‌آور از اعتقادات و اعمال که به امور مقدس یعنی آن چیزهائی که جدا و محترم هستند، مربوط می‌شود و اعتقادات و اعمال که همه آنهائی که از اینها پیروی می‌کنند در یک اجتماعی اخلاقی گرد هم می‌آورد (ویلهم، ۱۳۷۷: ۲۲).

دورکیم با تلقی امور دینی به عنوان یک بعد درونی جامعه (یا طرح این اندیشه که جامعه روح دین است) و تأکید بر قدرت تبیین و نیز تحکیم قید و بند اجتماعی بدون شک به یک نقش و عملکرد دینی تأکید می‌ورزد و آن نقش ایجاد همبستگی اجتماعی و تصدیق نظم اجتماعی (ویلهم، ۱۳۷۷: ۲۴). نکته جالب توجه در شیوه برخورد رهیافت دورکیم تأکیدی است که وی بر جنبه پویائی (دینامیک) احساسی دین به عمل می‌آورد. نزد دورکیم دین یک قدرت و نیرو است، نیرویی که به انسان اجازه راه رفتن و عمل کردن را می‌دهد. به عقیده دورکیم شخص درست کرداری که با خدای خود رابطه دارد تنها انسانی است که حقایق تازه-ای را که فرد بی‌ایمان از وجود آنها بی‌خبر است، می‌بیند بلکه همچنین فردی است که از توانائی عملی بیشتری برخوردار است. وی قدرت بیشتری را برای تحمل بار سختی‌های زندگی و نیز فائق آمدن بر آنها در خود احساس می‌کند. وی همانند کسی است که فراتر از سطح گرفتاریها و بدبختی‌های انسانی قرار دارد چرا که خود را به سطحی متعالی‌تر از شرایط انسانی خویش ارتقا بخشیده است. او بر این عقیده است که از دروغ و اندوه و بدبختی به هر شکل و صورتی که تصور شود نجات پیدا کرده است (ویلهم، ۱۳۷۷: ۱۸).

دورکیم سعی کرد که تقدس اشیاء وابسته به جادو را به عنوان مشتقات ناشی از تقدس دین تبیین کند اما این دو را به کلی از هم جدا می‌کند. او به این باور رسیده بود که همین که قدرت تقدس به صورت ذاتی یا وابسته به برخی از اشیاء یا کلمات ظاهر شده برای مقاصد فردی یا ضد اجتماعی یا حتی برای نظریه جمعی بکار گرفته می‌شود.

از دیدگاه دورکیم منحرف شدن مناسک از هدف حقیقی خود جوهر جادوگری را که متمایز از دین است تشکیل می‌دهد (توسلی، ۱۳۸۰: ۱۲۹).

۲) دیدگاه دکتر شریعتی در رابطه با زرتشت

دکتر شریعتی در کتاب تاریخ و شناخت ادیان ۲ در رابطه با زرتشت این گونه بیان می‌کند: «همچنانکه تشیع بر دو گونه است، تشیع علوی و تشیع صفوی، مذهب زرتشت نیز دو گانه است: یکی مذهبی است که زرتشت آورده و دیگری مذهبی که جانشینان زرتشت، حکام و موبدان ساخته‌اند. مستشرقین اروپائی خود متوجه این دوگانگی شده‌اند که گاهی «زراستریسم» می‌گویند و مرادشان مذهب زرتشتی است و زمانی «زراتشتریسم» می‌گویند مقصودشان زرتشت است. «زراتشتریسم» یا مذهب زرتشتی مجموعه اسنادی است که می‌تواند محقق را به چهره واقعی زرتشت نزدیک کند و «زراستریسم» مجموعه کتاب «اوستا» است به اضافه دینکرد و کتب دیگر زرتشتی که در طول تاریخ پیش از اسلام و حتی پس از اسلام در قرنهای پنج و شش تا قرن نه بدست موبدان نوشته شده است.» (شریعتی، ۱۳۷۹: ۲۳۹). در جایی دیگر از این اندیشمند می‌خوانیم:

کاری که زرتشت کرد این بود که یکی خدا را به عنوان خالق قرار داد، اهورامزدا، و دیگر خدایان آریائی را پیش از نهضت او هم وجود داشت به شکلی در آورد که در نظام توحید مغایر نباشد. این گونه که واقعیت ذاتی بعضی از خدایان را به عنوان وجود عینی انکار کرد و گفت که اینها وجود ندارند بلکه صفات خود اهورامزدا هستند و خدا به معنای معبود بزرگ یکی دیگر بود. زرتشت آمد و گفت که اهورا مزدا یکی است و موکلی به نام رزاق نیست، رزاق صفت خود اهورامزدا است، پس امشاسپندان فرشتگان و خدایان مستقل از اهورامزدا نیستند، صفات خود اهورامزدا هستند و زرتشت اهورامزدا را در بالا قرار داد و بقیه را به عنوان مخلوقی و عابد زیردست خدای بزرگ و به این شکل با پذیرفتن خدایان گوناگون مذهب شرک پیشین آریائی و با تغییر سلسله مراتب و روابط میان خدایان توحید را بنا کرد چنان که الان در توحید ما هم فرشتگانی هستند که هر کدام موکل عملی در جهان هستند ولی مخلوق الله و کارگزار اراده او می‌باشند و بدون او اصلاً دارای هیچگونه اراده‌ای نیستند، زرتشت خدایان آریائی را در برابر اهورامزدا به فرشتگان تبدیل کرد که در اختیار اهورامزدا هستند.» (شریعتی، ۱۳۷۹: ۲۳۹).

۳) دیدگاه دکتر تنهائی در رابطه با زرتشت

دکتر تنهائی در کتاب جامعه‌شناسی ادیان خود در رابطه با زرتشت این چنین بیان می‌کند:

«پس خدای زرتشت با تعلیم زرتشت آغاز نمود و به او یاد داد که نیکی را از بدی بشناسد و در راه نیکی که همانا بهره‌خاوندی است بکوشد و دیوان پلید را از تخم برافکند، بنابراین چشم‌انداز دینی زرتشت در برابر شرایط محیطش مبتنی بر رسالتی بود برای رهانیدن مردم از تاریکی و پلیدی‌ها و ره نمایاندن آنان به سوی پاکی‌ها و راستی‌ها ... بدین گونه چشم‌انداز زرتشت نیز چون دیگر متفکران دینی جهان را حاصل برخورد نیروهای متقابل دانسته و کشاکش میان این دو نیرو را نه از سر